

4. Нефедьев Е.А. Учебник Русского гражданского судопроизводства / Е.А. Нефедьев. – М. : Типография Московского Императорского университета, 1908. – 404 с.
5. Васьковский Е.В. Учебник Гражданского права (Вып. 2. Вещное право) / Е.В. Васьковский. – СПб. : Издание Юридического книжного магазина Н.К. Мартынова, 1896. – 349 с.
6. Алексеев В.А. Недвижимое имущество: государственная регистрация и проблемы правового регулирования / В.А. Алексеев. – М. : Wolters Kluwer Russia, 2007. – 491 с.

УДК 341.231.14

БІОЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Повалій С.І., здобувач

Запорізький національний університет

У статті проаналізовано основні наукові підходи щодо поняття біоетики та розглянуто співвідношення біоетики, права та соматичних прав. Визначено основні тенденції правового розвитку соматичних прав, основним підґрунтям якого виступають основні положення біоетики.

Ключові слова: біоетика, соматичні права, людина, технології, розвиток.

Повалій С.И. БИОЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РАЗВИТИЯ СОМАТИЧЕСКИХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА / Запорожский национальный университет, Украина

В статье проанализированы основные научные подходы относительно понятия биоэтики и рассмотрено соотношение биоэтики, права и соматических прав. Определены основные тенденции правового развития соматических прав, фундаментом которого выступают основные положения биоэтики.

Ключевые слова: биоэтика, соматические права, человек, технологии, развитие.

Povaliy S.I. BIOETHICAL ASPECTS LEGAL DEVELOPMENT OF SOMATIC HUMAN RIGHTS / Zaporizhzhya national university, Ukraine

This article analyse the main scientific courses of bioethics conception and scrutinize the correlation of law and somatic rights. Marking the main tendency of legal development somatic rights, the main basis come out by basic regulation of bioethics.

Key words: bioethics, somatic rights, human, technology, development.

Стрімкий розвиток новітніх біомедичних технологій, з одного боку, приносить рятування від багатьох серйозних хвороб, пов'язаних зі здоров'ям людини, а з іншого боку – стає джерелом необмеженого втручання в людську природу, породжує етичні, філософські й правові проблеми. При цьому значна їх більшість не має однозначного вирішення і є предметом наукових суперечок. Незаперечною стає теза, що нерозумне використання нових технологій може призвести до катастрофічних наслідків. Із розвитком біомедичних технологій неконтрольована еволюція соматичних прав у тому напрямку й у тому темпі, які диктує сучасне життя, може викликати втрату наших традиційних уявлень про людину. Соматичні права людини як унікальний правовий феномен, що визначає сферу вільної самореалізації та розвитку соціобіодуховної істоти – людини, потребує надійних та ефективних гарантій з боку держави, а відтак – визначення і подолання прогалів у системі гарантій особистих прав людини загалом,

соматичних, зокрема. Вищезазначене є завданням не тільки філософії та теорії держави і права, а й є нагальною потребою суспільно-правової практики.

Серед широкого загалу і на сторінках наукових видань, останнім часом, все частіше висловлюються припущення, що розвиток нових глобальних технологій, біоінженерії, нанотехнологій можуть призвести до того, що вид *homo sapiens*, який існував протягом десятків тисяч років, може вже найближчим часом зазнати принципових змін. Не лише зовнішня організація життя людини, а і її біологічна організація, психофізіологічні функції будуть змінені. Цим визначається нагальна потреба у філософсько-правових й загально-теоретичних дослідженнях тілесних, соматичних передумов людського існування у світі, дослідженні змісту, сутності й напрямку розвитку соматичних прав людини.

Першими до проблематики соматичних прав як самостійної теми дослідження звернулися відомі російські дослідники В. Крусс (здійснив загальну постановку питання про концепцію соматичних прав) та А. Ковлер (розглянув соматичні права в рамках юридичної антропології, визначаючи їх як «особистісні»). На рівні монографічних досліджень слід відзначити російських вчених О. Старовойтову (проаналізувала історико-правові та теоретико-правові аспекти юридичного механізму реалізації та захисту соматичних прав) та М. Лаврик (дослідив соматичний аспект гарантій Конституційних прав). У вітчизняній юридичній науці висловлюється і схвальні, і скептичні оцінки щодо концепції соматичних прав, разом із тим можна констатувати відсутність наукових досліджень, присвячених безпосередньо соматичним правам. Як правило, здійснюється розгляд окремих правомочностей соматичного характеру в рамках галузевих досліджень.

Аналізуючи філософсько-правові та загально-теоретичні аспекти соматичних прав людини, неможливо не приділити увагу біоетиці, що є комплексним науковим напрямом, який вивчає філософські, етичні, правові, біологічні, медичні аспекти життя та здоров'я людини та є важливою підвалиною формування соматичних, особистісних прав людини. Це передусім праці таких зарубіжних та вітчизняних фахівців з питань біоетики, як Ж. Судо, Ді Бернардо Дж, Рамона Лукаса Л., Е. Згречча, Б. Юдіна, П. Тищенко, А. Іванюшкіна, Ю. Лопухіна, І. Силуянової, Кундієва Ю., Дембновецького О., Чащина М., Рудого Р., Тарахнович Т., Тарахнович О., Ліщинської-Милян О., Пустовіт С. тощо. У свою чергу питання законодавчого забезпечення положень та принципів біоетики найбільш ґрунтовно розкривається в рамках правових досліджень та навчальної літератури з медичного права (праці С. Стеценка, І. Сенюти, Р. Гревцової, М. Медведєвої та ін.).

Поряд з активізацією філософських та правових досліджень біоетики, що відбувається останнім часом, слід констатувати відсутність спеціальних досліджень, присвячених питанням співвідношення правової конструкції соматичних прав людини та основних засад біоетики, що зумовлює актуальність відповідного наукового пошуку. Отже, метою даної наукової статті постає розкриття сутності та основних положень біоетики, запропонованих сучасною філософською та правовою наукою, визначення основних напрямів правового регулювання соматичних, особистісних прав людини в контексті становлення та розвитку біоетики.

Ще тридцять років тому слово «біоетика» було практично неможливо знайти навіть у західних словниках. Сьогодні в США видано чотиритомну енциклопедію з цієї міждисциплінарної проблеми. В Україні дебати з приводу біоетики все ще залишаються прерогативою наукової еліти, а сам термін майже ні про що не говорить пересічним громадянам. Найближчі витоки біоетики, мабуть, слід шукати в Нюрнберзькому процесі, коли стала відома моторошна правда про дії нацистських лікарів: умертвіння, усупереч клятві Гіппократа, людей із фізичними вадами й

душевних, проведення дослідів на військовополонених і депортованих з окупованих країн. Утім, історія про кричущі порушення медичної етики мала своє продовження вже в США – країні, де права людини декларуються як найвища цінність. Так, 1963 року в Брукліні, в єврейській лікарні для хронічних хворих як експеримент старим пацієнтам без їхньої згоди ввели активні ракові клітини. А в державній лікарні Уїллоубрук, Нью-Йорк, із 1965-го по 1971 рік вивчали вірусний гепатит. Під час досліджень вірус вводили дітям із фізичними вадами. 1973-го опублікували статтю-огляд про 43 експерименти, проведені над людьми, повідомлення про які з'являлися в медичних журналах із 1966 року. У 75% випадків згоди пацієнтів ніхто не запитував... У ті самі бурхливі шістдесяті виходить у світ і книжка Ван Ренселера Поттера «Біоетика: міст у майбутнє». Запроваджуючи цей термін, В.Р. Поттер вказував на необхідність нової етики, яка змогла б протистояти науково-технічному прогресу, іноді дуже далекому від гуманності [1, 14].

Виникнення біоетики в останній третині ХХ століття було цілком закономірним, його зумовила загальна криза культури. Мислителі намагаються зацентувати, що не все можливе технічно є прийнятним морально. А. Швейцер попереджував людство, адже, на його думку, людина перетворилася на надлюдину. Однак надлюдина, наділена надлюдською силою, ще не піднялася до рівня надлюдського розуму. Чим більше зростає її могутність, тим біднішою вона стає. Наша совість має прокинутися й усвідомити, що чим більше ми перетворюємося на надлюдей, тим нелюдянішими стаємо [2, 7].

Вихід зі ситуації, що склалася, міжнародна громадськість шукає у сфері біоетики. Світоглядні засади біоетики базуються на основоположних загальнолюдських цінностях, таких як гуманізм, любов до всіх виявів життя, визнання життя найвищою цінністю. Окреслені засади спираються на тисячолітній багаж філософських і релігійних традицій світових культур, однак століття індустрії й технонауки забуло чи занедбало їх. Витоки біоетики знаходимо ще в етиці давньогрецького мислителя Гіппократа. Подальша історія культури містить багато плідних ідей, які можуть поглибити засади біоетики. Наприклад, погляди геніального лікаря, педагога, громадського діяча М. Пирогова. Принципи біоетики можна збагатити концепцією "благоговіння перед життям" А. Швейцера, ідеєю "мегасинтезу" П. Тейяра де Шардена, теорією "інтегрального гуманізму" Ж. Марітена, "етикою ненасилля" Л. Толстого, М. Ганді, закликом будувати "цивілізацію любові" Івана Павла II, "принципом відповідальності" Г. Йонаса, "тенденцією буття" Е. Фромма, а також міркуваннями українських мислителів: ідеєю "сродної праці" Г. Сковороди, теорією "ноосфери" В. Вернадського, законом "спільності заслуг і відповідальностей" А. Шептицького, думками про моральну культуру І. Мірчука та ін. [2, 8].

У науковій літературі пропонуються різні підходи до визначення біоетики. Так, запроваджуючи сам термін «біоетика», Ван Ранслер Поттер, визначає її як науку виживання, яка повинна бути не просто наукою, а новою мудрістю, яка б об'єднала б найважливіші і вкрай необхідні елементи – біологічні знання і загальнолюдські цінності [3, 9]; І. Силуяновою біоетика розглядається як спосіб осмислення важливих ситуацій, що стосуються здоров'я і хвороби, життя та смерті людини, і пошук гідних моральних шляхів виходу з них в умовах співіснування альтернативних можливих рішень [4, 45]; С. Пустовіт говорить про біоетику як міждисциплінарну галузь знань та людської практики, мета якої – збереження та розвиток життя за допомогою етичних механізмів та принципів. У свою чергу об'єктом біоетики є втручання людини в природні процеси, її ставлення як до навколишньої, так і до людської природи. Її предметом є моральні проблеми, які виникають при цьому, – проблеми виживання людства та збереження Життя на планеті [5, 22].

На думку Лукаса Рамона Лукаса, біоетика – це наука, яка визначає норми поведінки людини у сфері життя та здоров'я відповідно до раціональних і моральних засад. Основними біоетичними темами та проблемами є: прокреації людини (людська статевість, природне розмноження, штучне запліднення, природної регуляції зачаття і контрацепції, стерилізації); генетики людини (людського генома, біотехнології і генної терапії, клонування і стовбурових клітин); ембріона (людського ембріона, абортів, пренатальної діагностики, операцій на людських ембріонах); завершальної фази людського життя: болю та евтаназії, паліативної терапії та опіки, смерті мозку та трансплантації) [6, 3].

У цілому різноманіття поглядів на предмет біоетичного знання за змістом можна звести до трьох позицій: 1) етичні проблеми професійної медичної етики (сучасна медична етика); 2) проблеми життя та здоров'я людини в умовах інтенсивного використання сучасних біомедичних технологій (біологічна та біомедична етика); 3) проблеми виживання людства (глобальна біоетика В.Р. Поттера) та проблеми збереження Життя на планеті (етика благоговіння перед життям А. Швейцера, планетарна, ноосферна, космічна етики) [5, 23].

У літературі висловлюється думка, що в біоетиці можна вичленувати трирівневу структуру: теоретична (сукупність знань про сивалення людини до живого, представлена у вигляді аксіологічного дискурсу); практична (інституційно оформлена нормативна регуляція і ціннісна експертиза відношення людини до живого) та прикладна (опис конкретних ситуацій поведінки людини по відношенню до живого [7, 61]. Також можна говорити про дві сфери, які охоплює ця наука: загальну біоетику, яка вивчає універсальні принципи та засади та спеціальну біоетику, яка використовує загальні засади в конкретних справах і випадках біологічного, медичного, правничого і етичного характеру [6, 4].

Для юридичної науки особливу вагу та значення мають саме ті аспекти біоетики, що стосуються охорони і захисту прав людини. Розглядаючи це питання з погляду теорії права, Сенюта І. визначає біоетику як комплексну науку, що досліджує і вирішує правові, моральні-етичні, соціально-економічні та філософські проблеми, які виникають у сфері охорони здоров'я, зокрема надання медичної допомоги, в аспекті охорони та захисту прав суб'єктів медичних правовідносин [8, 48]. За визначенням С. Стеценка, біоетика – це міждисциплінарна наука, що займається вивченням морально-етичних, соціальних і юридичних проблем медичної діяльності в контексті захисту прав людини [9, 72].

Здійснюючи дослідження формування соматичних прав людини, слід акцентувати особливу увагу на питанні співвідношення біоетики та права, біоетики та соматичних прав. До речі, за даними соціологічних досліджень, половина респондентів (51,2 %) вважає, що біоетика поєднує і моральні настанови, і правові вимоги [10, 56].

На думку Н. Седової, сучасна праксеологія детермінована більшою мірою деонтологічним контентом біоетики, наслідком чого є активне зближення біоетичних і правових концептів. Можна говорити про реальність методологічного кросингу біоетики і права. Методологічний кросинг біоетики і права здійснюється загалом у категоріальному полі, де поняття, що позначають цінності біоетики і/або права, мають своє джерело в одному з цих інтелектуальних комплексів, але активно «працюють» у пояснювальних процедурах іншого комплексу за принципом прямого і зворотного зв'язку. Біоетика і право співвідносяться як пересічні множини, створюють нормотворче поле, яке не можна віднести ні до тієї, ні до іншої дисципліни, що створює проблеми нормативної ідентифікації. Але таке поле перетину необхідне для народження нових ідей, норм, оцінок, затребуваних як у біоетиці, так і в праві [7, 61].

Досліджуючи міжнародно-правовий аспект норм етики і права в питанні біомедичних досліджень, М. Медведєва зазначає, що питання взаємодії біоетики і права досить широко дискутується серед науковців різних галузей суспільного знання. Загалом, виділяють три моделі такої взаємодії: 1) соціологічна модель (роль права нівелюється, оскільки воно не здатне розв'язати етичні дилеми, індивідуальна свідомість і професійні стандарти медичної етики є головними регуляторами суспільних відносин); 2) формалістична модель (право відіграє провідну роль у регулюванні будь-яких біоетичних питань, визначаючи жорсткі санкції за порушення встановлених приписів); 3) ліберальна модель (право закріплює лише деякі загальні біоетичні принципи).

Кожна з цих концепцій має свої переваги та недоліки, проте, цілком обґрунтовано вважає М. Медведєва, найоптимальнішою моделлю взаємодії біоетики і права в питанні регулювання медичних біотехнологій є формалістична модель, оскільки без встановлення чітких і жорстких правових рамок відносно до суперечливих етичних питань у цій сфері досягти уніфікованих принципів нормативного регулювання, а значить, і ефективного контролю й попередження можливих правопорушень неможливо [11, 122].

Співвідношення біоетики та концепції соматичних прав відбувається в рамках вищерозглянутого формалістичного підходу до співвідношення біоетики та права, а біоетичні принципи, засади та ідеї слід визнати підґрунтям, підвалиною теоретико-правового формування та законодавчого розвитку соматичних прав.

Правове оформлення соматичних прав людини, в нашій країні перебуває на початковому етапі свого розвитку, в окремих випадках має превентивний характер, і фактично зводиться до заборони (евтаназія, репродуктивне клонування). Стосовно інших соматичних можливо констатувати або нерегульованість на законодавчому рівні (наприклад терапевтичне клонування), або недостатній рівень ефективності чинної законодавчої регламентації (щодо репродуктивних прав, трансплантації тощо), що потребує вдосконалення.

Розвиток законодавства у сфері здійснення соматичних прав людини повинен здійснюватися комплексно, з урахуванням останніх тенденцій розвитку національної правової системи. Соматичні права людини пов'язані із декількома сегментами правового регулювання суспільних відносин – із конституційною сферою прав та свобод людини, механізмом їх захисту, кримінально-правовою, цивільно-правовими та сімейно-правовими засадами регулювання особистих немайнових прав. Найбільш ґрунтовної та повної правової регламентації соматичні права набувають в рамках медичного права, розвиток та становлення якого є однією із визначальних нових тенденцій формування вітчизняної правової системи. Саме в рамках медичного права здійснюється становлення таких новітніх правових інститутів, пов'язаних із реалізацією соматичних прав, як законодавче забезпечення біоетики, трансплантації, репродуктивних технологій, генної інженерії.

Подальший правовий розвиток соматичних прав повинен відбуватися за двома напрямками. По-перше, необхідною є імплементація міжнародно-правових норм щодо біоетики до вітчизняного законодавства. Наразі Україна поступово долучається до міжнародно-правового регулювання біоетичних проблем. З метою більш повної реалізації біоетичних принципів в Україні та розширення міжнародної співпраці слід прискорити ратифікацію Конвенції про захист прав та гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини: Конвенції про права людини і біомедицину (Рада Європи, 1997).

По-друге, слід підвищити рівень ефективності саме законодавчого регулювання питань, пов'язаних із здійсненням соматичних прав. В юридичній літературі цілком обґрунтовано піддають критиці надмірний рівень відомчого правового регулювання зазначеної сфери суспільних відносин [8, 44].

Законодавча регламентація соматичних прав повинна відбуватися і на рівні прийняття програмних нормативно-правових актів (концепцій) і на рівні розробки та прийняття кодифікованого нормативно-правового акту про біоетику (він може бути прийнятий у формі Кодексу, Закону, Основ законодавства). Так, вже не перший рік вчені, що займаються проблематикою біоетики та права, наполягають на необхідності розробки та прийняти в Україні Закону «Про біоетику та юридичні гарантії її забезпечення в Україні», який би закріпив належний понятійний апарат відповідно до міжнародно-правових стандартів у сфері охорони здоров'я, враховуючи вітчизняні наукові та законодавчі напрацювання, принципи біоетики, біоетичні особливості державної політики у сфері охорони здоров'я [8, 46]. Серед положень резолюції останнього, IV Національного конгресу з біоетики (як, до речі і трьох попередніх), який відбувся 20-23 вересня 2010 року у Києві, є пропозиція, з метою правового регулювання медичних втручань з точки зору етичних засад розробити систему спеціальних законів, зокрема «Про правові засади біоетики». Слід зазначити, що правничою спільнотою пропонуються проекти закону про біоетику, наразі вони не набули широкого обговорення в наукових колах, і не знаходяться на розгляді Верховної Ради.

Правовий розвиток соматичних прав включає також розробку та внесення окремих законодавчих пропозицій з досліджуваних питань (наприклад, до парламенту внесені законопроекти в сфері охорони репродуктивних прав, законопроект щодо сурогатного материнства, окремі законодавчі пропозиції щодо вдосконалення законодавства про трансплантацію тощо). Отже, позитивним було б прийняття спеціальних законів («Про репродуктивні права», «Про генну інженерію» ті ін.) та вдосконалення чинного законодавства, що регламентує окремі види соматичних прав. Окрім того, слід активізувати законотворчий пошук у напрямку можливого правового регулювання найбільш суспільно резонансних соматичних прав, які на сьогоднішній день заборонені (евтаназія, репродуктивне клонування).

Формування концепції соматичних прав людини базується на тезі, що вирішення основних дискусійних питань етичного спрямування щодо реалізації або обмеження прав, які пов'язані із можливостями людини самостійно розпоряджатися своїм тілом, здійснювати його «модернізацію», «реставрацію» і навіть «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму й розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами, повинно стати основним підґрунтям його законодавчої регламентації.

Розвиток соматичних прав людини та становлення біоетики пов'язані з низкою питань, які є для них спільними (проблеми евтаназії, абортів, стерилізації, штучного запліднення, корекції статі, клонування, трансплантації тощо), однак якщо біоетика є міждисциплінарним, міжгалузевим науковим напрямом, що поєднує досягнення біології, медицини, філософії, етики та права, то концепція соматичних прав складається в рамках юридичної площини, є наслідком необхідності адекватної реакції з боку права на появу та розвиток нових суспільних відносин.

Слід враховувати, що широка та ґрунтовна суспільна дискусія щодо меж та змісту правового регулювання та конкретних перспектив розвитку законодавства у сфері реалізації соматичних прав людини, повинна враховувати досягнення філософської думки, базуватися на відповідних засадах та принципах біоетики, яку слід визнати основною підвалиною такого розвитку.

Біоетика – це не тільки один із напрямків сучасної професійної та загальної етики, а й порівняння можливостей медицини та біології з правами людини та пошук шляхів гуманізації медицини, досягнення справедливості, галузь досліджень громадських дискусій та моральних рішень. Біоетика відкрита для обговорення різних точок зору і

намагається довести, що кожна людина несе особисту моральну відповідальність за збереження Життя на Землі [12, 130].

ЛІТЕРАТУРА

1. Голікова А. Життя з небезпечними знаннями // А. Голікова. – Дзеркало тижня – № 31 (406). – 17-23 серпня 2002. – С. 14.
2. Ліщинська-Милян О.І. Філософські та прикладні аспекти біоетики: [текст лекції] / О.І. Ліщинська-Милян. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 24 с.
3. Поттер Ван Ранслер. Биоэтика: мост в будущее / Поттер Ван Ранслер. – [под ред. С.В. Вековшиной, В.Л. Кулиниченко]. – К. : 2002. – 216 с.
4. Силуянова И.В. Биоэтика в России: ценности и законы / И.В. Силуянова. – М. : «Грань», 2001. – 192 с.
5. Пустовит С.В. Глобальная биоэтика: становление теории и практики (философский анализ) / С.В. Пустовит. – К. : Арктур – А, 2009. – 324 с.
6. Лукас Рамон Лукас Біоетика для кожного: [пер. з іт.] / Лукас Рамон Лукас. – Л. : «Свічадо», 2007. – 176 с.
7. Седова Н. Биоэтика: между философией и правом / Н. Седова // Матеріали IV Національного конгресу з біоетики. – Київ, 20-23 вересня 2010 р. – 235 с.
8. Сенюта І. Біоетичне законодавство України: перспективи становлення та розвитку / І. Сенюта // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 42–49.
9. Стеценко С.Г. Медицинское право : учебник / С.Г. Стеценко. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 572 с.
10. Дуπленко Ю.К. Ставлення до біоетики в Україні (соціологічний аналіз) / Ю.К. Дуπленко // Сучасні проблеми біоетики. – [редкол. Ю.І. Кундієв (відп. ред.) та ін.]. – К. : «Академперіодика», 2009. – С. 55–56.
11. Медведєва М. Норми етики та права в регулюванні біомедичних досліджень: міжнародно-правовий аспект / М. Медведєва // Сучасні проблеми біоетики. – [редкол. Ю.І. Кундієв (відп. ред.) та ін.]. – К. : «Академперіодика», 2009. – С. 121–124.
12. Фіглевський В. Новітні тенденції в розвитку біоетики: зміна парадигми / В. Фіглевський // Людина і політика. – 2002. – №5. – С. 129–139.

УДК 340.12

ІНТЕРЕСИ В ПРАВІ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Савченко С.В., аспірант

Запорізький національний університет

У статті обґрунтовується теза про основположну роль інтересів у праві, здійснюється класифікація інтересів за різними критеріями.